

SERIA DE AUTOR MATEI CĂLINESCU

OPERE. STUDII ȘI ESEURI

Matei Călinescu (15 iunie 1934, București – 24 iunie 2009, Bloomington, Indiana) a fost poet, prozator, eseist, critic, teoretician literar și profesor de literatură comparată. După absolvirea Universității din București, secția engleză (1957), lucrează la *Gazeta literară* (corector, apoi redactor). În 1963 devine asistentul lui Tudor Vianu la Catedra de literatură universală și comparată a Universității din București. În 1973 părăsește România și-și începe cariera universitară la Indiana University din Bloomington, întâi ca Visiting Professor și bursier Fulbright, apoi ca profesor la Catedra de literatură comparată (al cărei șef este între 1996 și 1998). Înaintea plecării în America publică șapte cărți de critică și istorie literară, trei volume de poezie și un roman (*Viața și opiniile lui Zacharias Lichter*, 1969, încununat în același an cu Premiul pentru proză al Uniunii Scriitorilor din România). Printre cărțile publicate în limba engleză se numără *Five Faces of Modernity*, 1987 (ediția adăugită a cărții *Faces of Modernity*, 1977 – tradusă în română cu titlul *Cinci fețe ale modernității: Modernism, avangardă, decadență, kitsch, postmodernism*, 1995, ediție revăzută și adăugită, 1987) și *Rereading*, 1993 (în versiunea românească adăugită, *A citi, a reciti: Către o poetică a [re]lecturii*, 2003). După 1989, Matei Călinescu redevine o prezență familiară în peisajul editorial românesc. În 1994 publică, împreună cu Ion Vianu, *Amintiri în dialog*. Urmează *Despre Ioan P. Culianu și Mircea Eliade: Amintiri, lecturi, reflecții* (2002), *Portretul lui M* (2003), *Tu: Elegii și invenții* (2004), *Un fel de jurnal (1973–1981)* (2005), *Eugène Ionesco: Teme identitare și existențiale* (2006) și *Mateiu I. Caragiale: Recitiri* (2007).

În 2016, Editura Humanitas lansează seria de autor Matei Călinescu, care, urmând îndeaproape dorința testamentară a autorului, intenționează să redea, până în 2020, integralitatea scrierilor sale. Până acum au apărut în această serie *Un altfel de jurnal: Ieșirea din timp*, *Portretul lui M*, *Viața și opiniile lui Zacharias Lichter*, *Un fel de jurnal (1973–1981)*, *Amintiri în dialog: Memorii* (în colaborare cu Ion Vianu), *Spre România (2000–2002): Jurnal inedit și Conceptul modern de poezie: De la romanism la avangardă*.

MATEI CĂLINESCU
A citi, a reciti
Către o poetică a (re)lecturii

Traducere din engleză de Virgil Stanciu

Cu un eseu despre „Oralitate în textualitate“
tradus din engleză de Anca Băicoianu,
un capitol românesc despre Mateiu I. Caragiale
și „Recitiri“ (*Dilemateca*)

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Serie coordonată de Lidia Bodea

Redactor: Mona Antohi

Coperta: Angela Rotaru

Ilustrația copertei: Dragoș Pătrașcu, *O zi obișnuită* (detaliu)

Tehnoredactor: Manuela Măxineanu

Corector: Cristian Negoită

DTP: Andreea Dobreci, Dan Dulgheru

Tipărit la Arta Grafică

© HUMANITAS, 2017, pentru prezenta versiune românească

© Adriana Călinescu

Versiunea originală a cărții, *Rereading*,
a fost publicată de Yale University Press,
New Haven & London (1993)

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Călinescu, Matei

A citi, a reciti: către o poetică a (re)lecturii / Matei Călinescu;

trad. din engleză de Virgil Stanciu. – București: Humanitas, 2017

Conține bibliografie

Index

ISBN 978-973-50-5699-5

I. Stanciu, Virgil

82.09

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51

www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro

Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro

Comenzi telefonice: 0372.743.382; 0723.684.194

*For Matthew, to whom I owe this book.
In memoriam.*

Iată ce mi s-a întâmplat cu Klopstock, poetul din secolul al XVIII-lea. Am constatat că trebuia citit accentuându-i anormal cadențele. [...] Când i-am citit poeziile în acest mod nou, mi-am spus: „Aha, acum știu de ce a făcut asta!“ Ce se întâmplase? Citisem versurile sale și mă cam plictisiseam, dar când l-am citit în acest fel aparte, intens, am zâmbit și mi-am zis: „E impresionant“. Dar aș fi putut tot așa de bine să nu zic nimic. Ceea ce era important era că îl citeam mereu. [...] Cum exprimăm că ne place ceva? Doar prin ceea ce spunem sau prin exclamațiile pe care le producem, sau prin mina pe care o facem? Evident că nu. De multe ori și prin cât de des citesc ceva sau cât de des port o haină. Poate că n-am să spun niciodată: „E frumoasă“, dar o port des și o privesc.

LUDWIG WITTGENSTEIN

*Leții și convorbiri despre estetică, psihologie și credința religioasă**

La Kafka, toată arta constă în a-l obliga pe cititor să recitească. [...] Textul poate fi interpretat uneori în două sau trei feluri, de unde și necesitatea a două sau trei relecturi. Dar am greși dacă am încerca să interpretăm fiecare amănunt din Kafka. Întotdeauna un simbol posedă o anumită valoare generală, iar artistul nu ne oferă decât o traducere brută. Nu poate fi vorba aici de o traducere cuvânt cu cuvânt sau de o iuxtă. Redată este doar mișcarea.

ALBERT CAMUS

Carnets

* Vezi Ludwig Wittgenstein, *Leții și convorbiri despre estetică, psihologie și credința religioasă*, trad. de Mircea Flonta și Adrian-Paul Iliescu, Humanitas, București, 1993, pp. 20, 35–36 (n. red.).

Nu poți citi o carte, o poți doar reciti.

VLADIMIR NABOKOV

Cursuri de literatură

Fiecare cuvânt era la locul lui, iar cărțile depăneau o poveste pe care o puteai urmări; puteai reciti și, recitind, să reîntâlnești, îndemnat de siguranța că vei da peste aceleași cuvinte, impresia avută prima oară. Pentru mine, plăcerea aceasta n-a dispărut niciodată; nu citesc mult, însă n-am încetat să-i recitesc mereu pe Flaubert și Jules Verne, pe Roussel și Kafka, pe Leiris și Queneau; îi recitesc și resimt de fiecare dată aceeași plăcere, fie că reparcorg douăzeci de pagini, trei capitole sau întreaga carte; o plăcere a complexității, a complicității sau mai ales – și în plus – a regăsirii legăturilor de rudenie.

GEORGES PEREC

W ou le souvenir de l'enfance

Notă asupra ediției

Editura Humanitas reeditează, în seria Matei Călinescu, *A citi, a reciti: Către o poetică a (re)lecturii*, apărută inițial (în traducerea lui Virgil Stanciu) la Editura Polirom în 2003, apoi în 2007, într-o ediție adăugită.

Pe lângă Addendum I (1998) – „Oralitate în textualitate: câteva paradoxuri istorice ale lecturii și relecturii“ (eseu tradus de Anca Băicoianu) – și Addendum II (2002) – „Recitind *Craii de Curtea-Vechă*“ –, din edițiile precedente, cartea cuprinde acum și Addendum III (articole publicate de Matei Călinescu în cadrul rubricii „Recitiri“ din *Dilemateca* în perioada octombrie 2006–martie 2008).

2017

Prefață la ediția a doua

2007

Această nouă ediție o reproduce întocmai pe cea din 2003, cu o adăugire, și anume eseul „Oralitate în textualitate: câteva paradoxuri istorice ale lecturii și relecturii“, apărut în engleză, în forma lui definitivă, în volumul antologic *Second Thoughts: A Focus on Rereading*, editat de David Galef și publicat de Wayne State University Press din Detroit în 1998. Conceput inițial ca o incursiune în istoria lecturii, cu atenția îndreptată asupra interacțiunii dintre voce și text în lectură, eseul și-ar fi putut afla locul în ediția engleză a volumului *A citi, a reciti (Rereading)*, Yale University Press, 1993). El n-a fost însă terminat la timp pentru a fi inclus și a apărut separat într-o primă formă în *Yale Journal of Criticism* (1993) și apoi în volumul menționat mai sus. Dintr-o scăpare nu i l-am pus la dispoziție lui Virgil Stanciu, traducătorul primei ediții românești, și profit de prilejul acestei a doua ediții pentru a-l oferi cititorului român, ca pe o reflecție asupra dimensiunii orale a lecturii, mai rar luată în considerare în studiile despre lectura literară.

Matei Călinescu

4 iulie 2007

Prefață la prima ediție românească

2003

Au trecut, iată, zece ani de la apariția în limba engleză a volumului *Rereading* (Yale University Press, 1993), care vede acum lumina tiparului în românește sub titlul *A citi, a reciti: Către o poetică a (re)lecturii*. Pentru aceasta, le sunt recunoscător profesorului Virgil Stanciu de la Cluj, traducător experimentat și răsplătit cu binemeritate premii, care a acceptat să facă traducerea; lui Dan Petrescu, mare cititor cu lupa și scalpelul, care a acceptat să editeze cartea; și lui Silviu Lupescu, directorul Editurii Polirom, care a acceptat, generos cu mine ca totdeauna, s-o publice.

Un cuvânt despre termenul ciudat din subtitlu, *(re)lectură*, l-ar putea ajuta pe cititorul potențial să evite de la început o posibilă nelămurire. Încărcătura termenilor *lectură* și *relectură* e temporală: primul desemnează parcurgerea unui text literar pentru prima oară; al doilea, parcurgerea unui text literar a doua sau a treia sau a *n*-a oară, deci repetarea lecturii și schimbările de percepție pe care le aduce cu ea; încărcătura termenului *(re)lectură* e structurală și desemnează un tip de atenție care poate fi exercitată chiar și de la prima lectură, și care poate fi absentă la o relectură sau re-relectură – să ne gândim la un adolescent recitind *Contele de Monte-Cristo* de Alexandre Dumas pentru a șaptea oară, din simpla plăcere de a fi transportat încă o dată în lumea plină de peripeții a povestirii. *(Re)lectura* e altceva: un proces cu o finalitate structurală,

reflexivă, autoreflexivă; un mod al atenției care presupune încetinirea lecturii, cântărirea critică a detaliilor, un anumit profesionalism al lecturii.

Deși astăzi aș fi scris-o altfel, cu unele exemple diferite (luate din lecturi ale unor texte de care m-am îndrăgostit între timp), ideile și temele profunde ale cărții ar fi rămas aceleași, sensul ei ascuns autobiografic – același. De aceea – și sper că nu mă înșel – capitolul despre Mateiu I. Caragiale, pe care l-am scris la sfârșitul anului 2002 special pentru această ediție, ar putea fi văzut ca un al doilea epilog, ca o ilustrare și apărare a distincțiilor teoretice și terminologice – lectură, relectură, (re)lectură – și a argumentelor care stau la baza cărții. Scris în românește, limba la care m-am întors după 1990, după o lungă absență, acest eseu poate fi citit și ca o introducere la *A citi, a reciti*. Căci – nu-i așa? – adevăratele introduceri sunt totdeauna scrise *după*; sunt echivalentul unui act de autorelectură.

O precizare de ordin general n-ar fi poate inutilă aici: lectura literară implică totdeauna un coeficient mai mare sau mai mic, mai conștient sau mai puțin conștient de introspecție sau de lectură de sine. În acest sens, ea are și o dimensiune autobiografică, pe lângă multe altele care sunt pe larg discutate în carte – (re)lectura ca joc, (re)lectura ca explorare intertextuală, (re)lectura ca descoperire a secretului din text etc. Teoria lecturii, oricât ar aspira la un ideal de impersonalitate, nu poate fi nici ea străină de introspecție, și deci de autobiografie. Speranța teoreticianului e ca modelele de introspecție pe care le folosește, vrând-nevrând, în cercetările și construcțiile sale să fie de folos și altora, altfel.

O precizare tehnică. Scrisă în engleză și adresându-se, firește, unui cititor de limbă engleză (cu excepția Addendumului din 2002 despre Mateiu I. Caragiale), cartea a folosit pentru citate, în afară de sursele engleze, traduceri în engleză ale textelor la care se referă, când astfel de traduceri există. Indicația

titlului citat, ca și a numărului paginii, trimite deci, de obicei, la ediții engleze, care figurează și în bibliografia generală. Evident, textele consultate în alte limbi și netraduse în engleză sunt menționate în limbile respective atât în textul principal, cât și în bibliografie.

MATEI CĂLINESCU
ianuarie 2003

PARTEA ÎNTÂI
Modele de lectură

UNU

(Re)citind „El Aleph“ de Borges

Întotdeauna recitesc mai curând decât să citesc.

JORGE LUIS BORGES

Borges at Eighty

Decizia de a-mi începe eseul despre recitare cu examinarea unei povestiri de Borges nu trebuie să surprindă. Borges, care a vorbit deseori despre pasiunea sa pentru lectură, a devenit celebru ca autor de texte în același timp perfect clare, citibile – deși într-un tempo lent, dictat de intertextualitatea lor bogată, plină de jocuri asociative, adeseori oblice –, și totodată captivante: texte nu doar bântuite de alte texte, ci care obsedează la rândul lor, chemând cititorul să le reviziteze într-o reînnoită căutare a sensurilor lor ascunse, chinuitor de evazive. De fapt, cele două operații – mișcarea liniară (curioasă, orientată spre final) a citirii și mișcarea de du-te-vino, înainte și înapoi, în linii mari circulară (reflexivă și interpretativă), a (re)citirii – sunt deseori inseparabile în experiența reală a lecturii lui Borges. Parafrazându-l pe Roland Barthes, am putea spune că autorul lui „El Aleph“ ne obligă să-i recitim textele de la bun început. Sau, dacă ar fi să folosim conceptul lui Wolfgang Iser, al cititorului implicit, am putea afirma că textul borgesian postulează nu un cititor, ci, paradoxal, un recititor, pe cineva care va simți nevoia de a-l citi încă o dată și încă o dată și care va obține o satisfacție distinctă, mai rafinată și mai surprinzătoare de fiecare dată.

„El Aleph“ este unul dintre textele cele mai caracteristice ale lui Borges și totodată o strălucită ilustrație a cultului său pentru concizie. Titlul evocator numește o singură literă, Aleph, prima din alfabetul ebraic, care, în tradiția Cabalei, reprezintă –

facând, misterios, parte din ea – infinitatea divinității. Citit șnur, „El Aleph“ dezvăluie o intrigă relativ simplă, care, spre sfârșit, culminează cu viziunea fantastică a unui Aleph (o mică și strălucitoare sferă microcosmică reflectând întregul univers, văzut din toate unghiurile posibile), în subsolul unui imobil din Buenos Aires, la sfârșitul lunii octombrie, 1941. Prima lectură, mai mult sau mai puțin naivă, va încerca, firește, să dea un sens textului din punct de vedere narativ, să identifice trama narativă centrală, să culeagă „faptele“ esențiale, adică să stabilească ce este ficțional adevărat în lumea fictivă a povestirii. La acest nivel primar, anecdotic, al lui „ce se întâmplă“, textul poate fi rezumat în felul următor:

Un narator la persoana întâi, care mai târziu își declină el însuși identitatea ca fiind „Borges“ (folosesc ghilimelele pentru a-l deosebi, ca autor fictiv, de omonimul său, autorul real)¹, relatează că după moartea lui Beatriz Viterbo își făcuse un obicei din a merge în vizită în casa ei de pe strada Garay în fiecare zi de 30 aprilie, aniversarea zilei ei de naștere. Înțelegem că naratorul o iubise pătimaș pe oarecum vulgara Beatriz, dar ea nu-i răspunsese cu aceleași sentimente. După moartea ei, spune naratorul parcă ușurat, „puteam să mă consacru memoriei sale, fără vreo nădejde, dar și fără umilință“*. Așadar, în fiecare zi de 30 aprilie, între 1929 și 1941, adică timp de doisprezece ani la rând, el l-a vizitat pe vărul primar al lui Beatriz, Carlos Argentino Daneri, care locuia în casa de pe strada Garay. La ultima dintre aceste „aniversări melancolice și în van erotice“, Daneri, ușor cherchelit, se lansează într-un elogiu al omului modern și al tehnologiei moderne, după care își prezintă marele său proiect, un poem intitulat „Pământul“, din care citește cu glas tare câteva strofe, comentându-le apoi cu entu-

* Citatele din „El Aleph“ sunt redată în traducerea (uneori modificată) a lui Darie Novăceanu, din volumul J.L. Borges, *Opere 2*, Editura Univers, București, 1999, pp. 110 și urm. (n. tr.).

ziasm și erudiție pompoasă. („Mi-am dat seama că munca poetului nu se rezuma la poezie; în primul rând, el inventa tot felul de judecăți pentru a dovedi că poezia sa e admirabilă.“) Două săptămâni după 30 aprilie 1941, Daneri îl invită pe „Borges“ la noul bar-salon inaugurat de proprietarii casei sale, Zunino și Zungri. În local, după ce-i mai citește câteva fragmente din „talmeș-balmeșul pedant“ al poemului său, Daneri îi cere lui „Borges“ să obțină pentru el un cuvânt înainte de la Alvaro Melián Lafinur, un literat cu reputație (înțelegem din context) cam dubioasă. „Borges“ este de acord și promite că va vorbi cu Lafinur joia următoare, după reuniunea de la Clubul Scriitorilor. Suntem în mai, dar Daneri nu-l va suna pe narator decât la sfârșitul lui octombrie, când pare a fi uitat de prefața lui Lafinur (pe care, oricum, „Borges“ nu catadicsise s-o solicite). Daneri vorbește agitat despre iminenta dărâmare a locuinței sale: patronii, „sub pretextul măririi localului lor, aveau să-i demoleze casa“. Furios, Daneri plănuiește să-l pună pe avocatul său (dr. Zunni) să-i cheme în instanță pe Zunino și Zungri. În timpul aceleiași lungi conversații telefonice, el dezvăluie că în pivnița imobilului se găsește un Aleph (un „punct din spațiu care conține toate celelalte puncte“) și că fără acesta îi va fi imposibil să-și termine poemul. Daneri vrea să-i arate Aleph-ul lui „Borges“, iar acesta din urmă acceptă, deși crede că e posibil ca bizara propunere să fie rodul unei minți bolnave. În bezna de smoală a beciului, „Borges“ se teme că Daneri ar putea să-lucidă. Dar apoi – brusc, neașteptat – vede într-adevăr misticul Aleph. Borges îl descrie într-una dintre paginile sale cele mai poetice și mai subtile:

Diametrul Aleph-ului era de vreo doi-trei centimetri, dar întreg spațiul cosmic se afla aici, fără ca mărimea să-i fie micșorată. Orice lucru (fața oglinzii, să zicem) era un infinit de lucruri, pentru că eu îl vedeam distinct din toate punctele universului. Am văzut marea fojgăitoare, zorii și amurgul, mulțimile din America, un păianjen de argint în centrul unei piramide negre [...], am văzut un cerc de

pământ arid într-o potecă unde înainte fusese un copac, am văzut o vilă din Androgué, un exemplar din prima versiune englezească a lui Plinius, cea a lui Philemon Holland, am văzut, în același timp, fiecare literă de pe fiecare pagină (de când eram copil mă minunam de faptul că literele închise într-o carte nu se amestecă și nu se pierd peste noapte), am văzut noaptea și ziua în care mă aflam, am văzut un apus de soare în Querétaro care părea să reflecte culoarea unui trandafir din Bengal [...]. Am văzut toate furnicile de pe pământ, am văzut un astrolab persan, am văzut, în sertarul unui birou (scrisul m-a făcut să tremur), scrisori obscene, de necrezut, precise, pe care Beatriz i le trimisese lui Carlos Argentino, am văzut un monument îndrăgit din cimitirul Chacarita, am văzut pulberea putrezită și oasele celei ce, cu atâta delicatețe, fusese Beatriz Viterbo, am văzut circulația nevăzută a sângelui meu, am văzut angrenajele iubirii și modificările morții, am văzut Aleph-ul din toate punctele și unghiurile, am văzut în Aleph pământul, iar în pământ Aleph-ul și în Aleph pământul, am văzut chipul meu, viscerele mele, am văzut chipul tău, m-a cuprins amețeala și am plâns [...]. M-a încercat o venerație fără sfârșit și o nemărginită compasiune.

„Am văzut chipul tău...“ Apariția bruscă a adjectivului posesiv la persoana a doua, surprinzătoarea dezvăluire că fața cititorului, aplecată cum este chiar asupra paginii din „El Aleph“ în momentul când citește exact fraza respectivă, fusese deja reflectată în oglinda infinită a Aleph-ului, îi poate crea cuiva care citește atent povestirea pentru întâia oară un subtil șoc temporal. *Aleph-ul devine însuși textul*, iar lectorul este absorbit în el prin această stranie gaură pronominală. Paradoxul lecturii – al citirii povestirii „El Aleph“, un text care i-a anticipat cu bună știință pe toți cititorii care l-au parcurs vreodată – constă în delicatul efect de prezență textuală pe care povestirea aceasta fantastică îl are asupra noastră. Este o veritabilă epifanie: cititorul se întrezărește în misteriosul Aleph universal/textual descris de „Borges“. După experiența aceasta a uimirii, revenirea la banala realitate nu poate inspira decât o milă infinită. Restul

textului este de factură mai jucăușă, satirică și parodică (inclusiv autoparodică).

Ieșit din beci, „Borges“ aude „glasul jovial și totodată plictisit al lui Daneri“ spunându-i: „...n-ai să-mi poți plăti nici într-un secol această revelație. Ce lucru extraordinar, nu, Borges, omule?“ Dar „Borges“, hotărât să se răzbune pentru ceea ce tocmai aflase despre legătura dintre iubita sa Beatriz și Daneri – descoperind scrisorile ei obscene trimise lui Daneri –, nu recunoaște că ar fi văzut ceva și are grijă să se poarte cu Daneri ca și cum acesta ar fi nebun. („L-am îmbrățișat, despărțindu-mă, și i-am repetat faptul că aerul proaspăt de la țară și o existență liniștită sunt cei mai buni medici.“) Urmează un „post-scriptum“ (datat 1 martie 1943), din care aflăm că, la șase luni după demolarea imobilului din strada Garay, Daneri a publicat câteva dintre secțiunile argentiniene ale poemului său (pentru care i-a fost conferit al doilea Premiu Național de Literatură). „Borges“ discută, cu mare risipă de erudiție, numele și natura Aleph-ului. Pentru nume, îl trimite pe lector la Cabala (unde „litera aceasta reprezintă *En Soph*, capul divin pur și nemărginit“), dar și la matematicianul Georg Cantor, care face din Aleph un „simbol al numerelor transfinită“. Cât despre natura aceluia Aleph văzut de el, „Borges“ conchide spunând: „Oricât ar părea de necrezut [...], cred că Aleph-ul din strada Garay a fost un Aleph fals“. Povestirea se încheie cu un comentariu despre inevitabila uitare: „...eu însumi falsific și pierd, sub tragica eroziune a anilor, trăsăturile lui Beatriz“. Vedem că ultimul cuvânt este Beatriz. Acesta a fost, dacă nu și primul cuvânt, în orice caz cel dintâi nume pomenit în prima propoziție a povestirii: „În dimineața fierbinte de februarie când a murit Beatriz Viterbo...“

Rezumatul de mai sus, pe care nu l-aș fi putut redacta dacă nu aș fi recitat de câteva ori textul lui Borges, nu doar în decursul anilor, ci chiar atunci când scriam aceste pagini, constituie ceea ce cred eu că poate trece drept o aproximare brută a

„datelor“ principale pe care ar fi normal să le rețină cel ce citește atent, pentru întâia oară, povestirea „El Aleph“. Un lucru ar trebui să fie clar de la bun început: când *scriu* despre cum este prima lectură a unei bucăți literare (cum era, cum ar trebui să fie), nu pot să nu mă plasez într-o perspectivă a recitirii și, verificând mereu detaliile, să recitesc. Poate să pară paradoxal, dar este, de fapt, absolut firesc. Ceea ce numesc eu, ca scriitor și critic, „prima lectură“, este deja mult mai mult decât un prim contact, pragmatic sau fenomenologic, cu un text literar: este o ipoteză construită, care presupune un anumit grad de acuratețe, și deci o oarecare verificare (recitare). O primă lectură de un soi mai pur (dar una încă disponibilă pentru cercetare, și de aceea nu tocmai egală cu activitatea privată care este adeoseori cititul) ar putea fi realizată într-un laborator de psihologie, unde subiectului i s-ar da să citească un text necunoscut, după care i s-ar cere să povestească pe loc ce a citit, neîngăduindu-i-se să recurgă la text. Înregistrarea cuvintelor subiectului ar constitui „textul virtual“ al lecturii inițiale, foarte interesant de examinat din punct de vedere psihologic.² Într-un anume sens, nici măcar acest fel de primă lectură nu poate fi considerată cu adevărat „prima“ (adică „virgină“ sau „inocentă“) – dar această problemă nu ne va reține atenția deocamdată. E suficient să spun că atunci când vorbesc despre o primă citire – de exemplu, o primă citire a lui „El Aleph“ – mă refer la o *ipotetică* lectură liniară, neîntreruptă, proaspătă, curioasă, sensibilă la întorsăturile neașteptate și la dezvoltările imprevizibile ale textului (care includ asociațiile intertextuale imprevizibile), ca să limitez descrierea acestui construct ipotetic la numai câteva trăsături evidente.

Cititorul cu o oarecare pregătire literară care citește „El Aleph“ pentru întâia oară își va da seama, mai devreme sau mai târziu, de posibilitatea ca textul lui Borges să facă o aluzie vagă la un autor al cărui nume nu e de găsit printre cele multe menționate în „El Aleph“ (de la Homer și Hesiod la Spenser,

Michael Drayton și Shakespeare, de la Lucian din Samosata și Pliniu la Goldoni și Xavier de Maistre sau Paul Fort): nu este oare defuncta Beatriz, cea atât de insistent, de obsesiv prezentă în mintea naratorului, cumva înrudită – și nu doar din punct de vedere onomastic – cu celebra, cvasimitica Beatrice Portinari a lui Dante? În scurtul său comentariu la „El Aleph” din *Borges: A Reader*, Emir Rodríguez Monegal observă că însuși Borges a negat existența vreunei intenții parodice ascunse referitoare la *Divina Comedie*, dar că, în pofida acestei tăgăduiri, „povestirea este despre un bărbat («Borges») îndrăgostit fără nădejde de o femeie numită Beatriz, care este călăuzit înspre o viziune a lumii, avută într-o subterană, de către un poet numit Carlos Argentino Daneri (numele de familie al lui *Dante* era *Alighieri*). Pentru a amesteca și mai mult lucrurile, Daneri scrie un poem ce descrie tot universul”. Deci, adaugă Rodríguez Monegal, în ton cu cercetătorii anteriori ai operei lui Borges, trebuie să existe o legătură între „El Aleph” și un articol despre Dante scris de Borges aproape simultan cu povestirea: „Caracterizând drept deznădăjduită iubirea lui Dante pentru a sa Beatrice și etichetând drept un coșmar întâlnirea celor doi din Purgatoriu, Borges trădează ideea pe care își clădește povestirea. Fiind o parodie – adică o versiune răsturnată și deplasată a originalului –, proza sa face ca întâlnirea celor doi îndrăgostiți să fie și mai imposibilă, și mai umilitoare”.

Lectura eseului lui Borges „Întâlnirea din vis” (de fapt, un comentariu la *Purgatorio*, 30–33) sugerează că ultima parte a *Purgatoriului* lui Dante, în interpretarea idiosincronic-literală propusă de Borges, ar putea fi unul dintre intertextele-cheie ale povestirii „El Aleph”. Firește, odată ce ne-am dat seama de acest lucru, odată ce am descoperit ținta (posibilei) parodii secrete, am pătruns în sfera recitirii. A scruta textul lui „El Aleph” în căutarea aluziilor parodice sau a analogiilor cu Dante incumbă, e clar, un act (fie el și pur mental sau mnemonic) de reparcurgere a povestirii lui Borges, de transferare a atenției

Cuprins

Notă asupra ediției.	9
Prefață la ediția a doua (2007)	10
Prefață la prima ediție românească (2003)	11

PARTEA ÎNTÂI

Modele de lectură

Unu

(Re)citind „El Aleph“ de Borges.	17
--	----

Doi

Flux al timpului, sau formă spațială?	36
<i>A citi (diacronic), a reciti (sincronic)</i>	36
<i>Paradoxul lui Nabokov și metaforele spațiale</i>	39
<i>Proust, catedrala și cartea.</i>	45
<i>Lectura: o secvență atemporală?</i>	47
<i>Timp, concretizare, structură</i>	51

Trei

Prima citire ca normă.	54
<i>Lizibilitatea literară și semnificația ei estetică</i>	54
<i>Roman Ingarden și paradigma „clasică“ a lecturii</i>	58
<i>Critici aduse paradigmei „clasice“.</i>	63
<i>Se poate vorbi despre existența unei prime lecturi virginale?</i>	66

Patru

Recitirea ca normă.	70
<i>Tensiunile dintre citire și recitare</i>	70

<i>Roland Barthes: o paradigmă a recitirii</i>	72
<i>A reciti de la bun început</i>	79
<i>Un timp mitic, circular</i>	83

PARTEA A DOUA

Istorie, psihologie, poetică

Cinci

A citi, sau a reciti?	91
<i>Critica lizibilității pure (ficționale)</i>	91
<i>Biblioteca lui Don Quijote</i>	94
<i>Atac împotriva lecturii în Epoca Luminilor</i>	105
<i>Clasici și romantici</i>	108

Șase

Modernitate și lectură	118
<i>Privire generală</i>	118
<i>Reforma: Biblia pentru toți</i>	119
<i>De la lectura intensivă la cea extensivă?</i>	126
<i>Omogenitatea culturală, diversitatea culturală și modelele de lectură</i>	131

Șapte

Vârste, locuri și situații	134
<i>Lectura de plăcere și vârsta cititorului</i>	134
<i>„Încântătoarele lecturi ale copilăriei“</i>	138
<i>Cititorul copil</i>	142
<i>Tipuri de vârstă ideală a cititorilor și (re)cititorilor</i>	145
<i>Locuri: un condamnat politic recitește Proust</i>	147
<i>Genul și politica (re)lecturii</i>	153

Opt

Note pentru o poetică a (re)lecturii	162
<i>Este posibilă o poetică a relecturii?</i>	162
<i>Regula plăcerii</i>	166
<i>Cum citim</i>	169

PARTEA A TREIA

Jocurile lecturii

Nouă

Preliminarii	179
<i>(Re)citirea ca joc: Foc palid de Nabokov.</i>	179
<i>Biblioteca din carte</i>	188
<i>Trei perspective asupra lecturii și jocului.</i>	193

Zece

Dimensiunea ludică	199
<i>Jocuri de lectură</i>	199
<i>Joacă, sau muncă?</i>	204
<i>Teoria jocurilor și lectura: analogii și paradoxuri.</i>	211
<i>Jocuri de ghicire reciprocă</i>	214
<i>Imaginându-l pe autor și importanța jocului corect</i>	220

Unsprezece

Abordări psihologice	224
<i>Freud și joaca</i>	224
<i>Psihanaliza reacției cititorului</i>	230
<i>Implicare și absorbire.</i>	233
<i>O teorie a lecturii ca joacă: Michel Picard.</i>	244
<i>Piaget: între joaca simbolică și jocurile cu reguli</i>	249

Doisprezece

Ficționalitatea	255
<i>Ficționalitatea și realitatea.</i>	255
<i>Ficționalitatea jocului</i>	259
<i>Cadre, roluri și limite ale jocului</i>	262
<i>Citirea, recitirea și jocurile als ob.</i>	266

Treisprezece

O „jucărie de Crăciun”: <i>O coardă prea întinsă</i> de Henry James	272
--	-----

Paisprezece

Enigme pentru (re)citare	289
<i>Lectura liniară: lege generică a romanului detectiv</i>	289
<i>Jocul cu codurile și constrângerile formale</i>	295
<i>(Re)citirea ca rescriere: lectura de gradul doi</i>	299

<i>(Re)citind Gumele lui Alain Robbe-Grillet</i>	302
<i>(Re)citind Le Voyeur pentru adevărul ficțional</i>	308

PARTEA A PATRA

(Re)citind de dragul secretului

Cincisprezece

Introducerea secretivității	317
„Viața particulară“ de Henry James	317

Șaisprezece

Înțelegerea textelor cu secrete	332
<i>Rolul secretivității în stimularea interesului cititorului</i>	332
<i>De la lectură la (re)lectură de dragul secretului</i>	336
<i>Dar ce este secretivitatea?</i>	338
<i>Tănuirea textuală din punctul de vedere al cititorului</i>	343
<i>De ce să citim texte care-și ascund înțelesul?</i>	353

Șaptesprezece

Limbajul secretivității și politica interpretării	357
<i>Comunicarea despre comunicarea ascunsă</i>	357
<i>Lectura atentă ca metodă de recuperare a înțelesului ascuns</i>	360
<i>Modelul de lectură al „comorii tănuite“</i>	362
<i>Mitul modern al transparenței</i>	366
<i>Spinoza, Biblia și ficționalizarea sacrului</i>	367
<i>Există reguli pentru a deosebi enunțurile exoterice de cele ezoterice?</i>	371
Epilog	377

ADDENDUM I (1998)

Oralitate în textualitate: câteva paradoxuri istorice ale lecturii și relecturii	389
<i>Antropologia culturală și problema (re)citirii</i>	392
<i>O revoluție tăcută?</i>	399
<i>Aspecte ale oralității în scriere, citire și recitare</i>	406

ADDENDUM II (2002)

(Re)citind <i>Craii de Curtea-Veche</i>	417
<i>Amintiri despre cartea Crailor</i>	417
<i>Un prieten matein.</i>	421
<i>Oglinzi, proiecții, răsfrângeri</i>	425
<i>Testamente, sinucideri post-mortem, kitsch</i>	427
<i>Omul antikitsch: Pirgu</i>	431
<i>Naratorul</i>	435
<i>Cronologia internă: inferențe, potriviri, întrebări</i>	438
<i>Craii de Curtea-Veche: patru, trei, doi sau unul?</i>	450
<i>„Comment peut-on être roumain?“</i>	453
<i>În numele Tatălui.</i>	461
<i>Mottourile lui Mateiu: câteva precizări paratextuale</i>	469
<i>Sexualitatea în Craii de Curtea-Veche</i>	482
<i>În loc de concluzii: un Aleph balcanic.</i>	492

ADDENDUM III (2006–2008)

Recitiri

<i>Caragiale, politolog.</i>	497
<i>Confesiunile Sfântului Augustin și problema timpului (I)</i>	500
<i>Confesiunile Sfântului Augustin și problema timpului (II)</i>	503
<i>Destinul imprevizibil al cărților.</i>	506
<i>Misterele identității.</i>	509
<i>Idiotul lui Dostoievski. O lectură subiectivă</i>	512
<i>Idiotul lui Dostoievski. Cristos și Don Quijote</i>	515
<i>Regăsire cu un vechi prieten</i>	518
<i>„Fata greu de mulțumit“</i>	521
<i>„A fost o regină în Sumer...“</i>	525
<i>Balzac postmodern.</i>	529
<i>Mihail Sebastian citindu-l pe Marcel Proust</i>	533
<i>Covorul cu scorpionii al lui Gelu Ionescu</i>	538
<i>Despre trecutul viitorului</i>	542
<i>In girum imus nocte.</i>	546

<i>Iarăși Dostoievski</i>	550
Jucătorul <i>de F.M. Dostoievski</i>	554
Note	559
Bibliografie	597
Indice de nume	617

La prețul de vânzare se adaugă 2%,
reprezentând valoarea timbrului literar.

